

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/53/33-46>

Müşfiq Çobanov
Azərbaycan Texniki Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0008-8684-2722>
mborcali@gmail.com

Borçalışünas Şurəddin Məmmədlinin ədəbi-bədii və elmi yaradıcılığı

Xülasə

Məqalədə Gürcüstanda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Tiflis ədəbi mühiti, xüsusilə də bu ədəbi mühitdə yetişmiş zəhmətkeş alim, təcrübəli müəllim, istedadlı şair, bacarıqlı publisist, prinsipial jurnalist, peşəkar tərcüməçi və ictimai xadim kimi səmərəli fəaliyyət göstərmiş, çağdaş ədəbi mühitin öncüllərindən biri kimi tanınmış, eyni zamanda ömrünün böyük bir hissəsini bu ədəbi mühitin tədqiqinə həsr etmiş, bu sahədə bir sıra tədqiqatları aparmış, ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqid sahəsində qələmə aldığı, Azərbaycanda, Gürcüstanda və Türkiyədə elmi fakta çevrilmiş bir sıra dəyərli əsərləri ilə Borçalışünaslığı zənginləşdirmiş görkəmli ədəbiyyatşünas-alim, akademik Şurəddin Məmmədlinin (1956) mənalı ömrü yoluna nəzər salınır, onun zəngin və çoxşaxəli elmi və bədii yaradıcılığı araşdırılır. Göstərilir ki, Borçalıda doğulub boya-başa çatan, bir müddət Gürcüstan Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsinin Azərbaycan dilində verilişlər redaksiyasında, sonra Tiflisdə və ümumiyyətlə Gürcüstanda Azərbaycan dilində nəşr olunan yeganə rəsmi dövlət mətbuat orqanı olan “Gürcüstan” qəzetində, daha sonra isə Tbilisi Dövlət Pedaqoji Universitetində müəllim, Tbilisi Humanitar Universitetində kafedra müdiri işləyən, hazırda isə elmi-pedaqoji fəaliyyətini qardaş Türkiyədə davam etdirən, Ərdəhan (Ardahan) Universitetində Çağdaş Türk Ləhcələri və Ədəbiyyatları bölməsinin başqanı (kafedra müdiri) və Akademik Mədəd Çobanov adına Beynəlxalq Xeyriyyə Fondunun Türkiyə Respublikasındakı nümayəndəliyinin rəhbəri vəzifəsində şərəflə çalışan dəyərli soydaşımız, görkəmli ədəbiyyatşünas alim, filologiya elmləri doktoru, professor, Gürcüstan Milli Ədəbiyyat Akademiyasının akademiki Şurəddin Məmmədli həm də Borçalışünas alim kimi ardıcıl şəkildə elmi tədqiqatla məşğul olur, Borçalının keçmişini, bu qədim diyarın dünənini və bu gününü araşdırır, həmçinin Gürcüstan azərbaycanlılarının tarixi, etnoqrafiyası, mədəni-sosial-iqtisadi həyatı haqqında tədqiqatları axtarışlar aparır. Eyni zamanda Azərbaycan–Gürcüstan ədəbi-mədəni əlaqələrinə dair onlarla kitabın, bir-birindən dəyərli neçə-neçə tədqiqat əsərlərinin, yüzlərlə elmi məqalələrin və publisistik yazıların müəllifi olan, olduqca işgüzar və zəhmətkeş tədqiqatçı-alim kimi tanınan Şurəddin Məmmədlinin tədqiqat əsərləri istər Azərbaycanın, istərsə Gürcüstanın, həmçinin Türkiyənin elmi dairələrində müsbət qarşılanır və yüksək qiymətləndirilir. “Qarapapaq” təxəllüsü ilə yazdığı bir-birindən gözəl, lirik, oxunaqlı və “Cəngi” ruhlu şeirləri oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanır. 2002-ci ildə Gürcüstan–Azərbaycan ədəbi-mədəni münasibətlərinin araşdırılmasında, elmi-tədqiqata cəlb olunmasında, elmi-ədəbi əlaqələrin inkişafında göstərdiyi görkəmli xidmətlərinə, səmərəli elmi-ədəbi fəaliyyətinə və gürcü klassiklərinin əsərlərini Azərbaycan dilinə yüksək səviyyədə tərcümə etdiyinə görə Gürcüstanın ali dövlət mükafatı olan “ლორესჯი” – “Ləyaqət” (“Şərəf”) ordeninə layiq görülən dəyərli soydaşımız Şurəddin Məmmədli elə həmin il Gürcüstan Milli Ədəbiyyat Akademiyasının həqiqi üzvü – akademiki seçilib. 2004-cü ildə elmi fəaliyyətindəki uğurlarına görə “Qızıl Kitab” və Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbiyyatının və tarixinin tədqiqindəki xidmətlərinə görə “Borçalı” mükafatlarına layiq görülüb. 2009-cu ildə Türkiyənin TuranSAM (Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi) beynəlxalq hakemli dərgisinin Bilim Kurulu üzyesi (Elmi Şura üzvü) seçilib. 2019-cu ildə isə elmi araşdırmalarına görə “Türk Dünyasına Hizmet” mükafatı ilə təltif olunub.

Açar sözlər: *Gürcüstan, Tiflis, Azərbaycan, ədəbi mühit, ədəbiyyat, ədəbiyyatşünaslıq, poeziya, milli, mətbuat, ədəbi əlaqələr, bədii tərcümə, alim, şair, tərcüməçi, ictimai xadim, Şurəddin Məmmədli*

Mushfig Chobanov
Azerbaijan Technical University
PhD in Philology
<https://orcid.org/0009-0008-8684-2722>
mborcali@gmail.com

Literature and Artistic and Scientific Creativity of Borchalishunas Shureddin Mammadli

Abstract

The article discusses the Azerbaijani literature that emerged in Georgia and the Tbilisi literary critic, especially the one who grew up in this literary environment, who showed fruitful activity as a hardworking scholar, experienced teacher, talented poet, skilled publicist, principled journalist, professional translator and public figure, and was recognized as one of the pioneers of the contemporary literary environment. At the same time, he devoted a large part of his life to the study of this literary environment and conducted a number of commendable studies in this field. The meaningful life of the prominent literary critic and scholar Academician Shureddin Mammadli, who enriched the study of Borchali with a number of valuable works in the field of literary studies and literary criticism, which have been turned into scientific facts in Azerbaijan, Georgia and Turkey, is considered, and his rich and multifaceted scientific and artistic creativity is examined. It is shown that he was born and raised in Borchali, worked for a while in the editorial office of the Azerbaijani language programs of the Georgian State Radio and Television Broadcasting Committee, then in the "Georgian" newspaper, the only official state press published in Azerbaijani in Tbilisi and Georgia in general, and later worked as a teacher at the Tbilisi State Pedagogical University and the Tbilisi Humanitarian University, and currently continues his scientific and pedagogical activities in fraternal Turkey, and is the head of the Department of Modern Turkish Dialects and Literatures at the University of Ardahan and Head of the Delegation of the International Charity Foundation named after Academician Madad Chobanov in the Republic of Turkey, our esteemed colleague, prominent literary scholar, Doctor of Philological Sciences, Professor, Academician of the Georgian National Academy of Literature Shuraddin Mammadli, is also engaged in scientific research as a Borchal scholar, studying the past of Borchal, the past and present of this ancient land, as well as the history of Georgian Azerbaijanis. He conducts commendable research on ethnography, cultural, socio-economic life. At the same time, the research works of Shuraddin Mammadli, known as a very active and hardworking researcher and scholar, who is the author of dozens of books, several valuable research works, hundreds of scientific articles and publicistic writings on Azerbaijani-Georgian literary and cultural relations, are positively received and highly appreciated in the scientific circles of Azerbaijan, Georgia, and Turkey. In 2002, for his outstanding services in the study of Georgian-Azerbaijani literary and cultural relations, involvement in scientific research, development of scientific and literary relations, fruitful scientific and literary activity, and high-level translation of works of Georgian classics into Azerbaijani, our valuable compatriot - Shuraddin Mammadli, who was awarded the highest state award of Georgia, the Order of "ღირსება" ("Honor"), was elected a full member - academician of the Georgian National Academy of Literature in the same year. In 2004, he was awarded the "Golden Book" for his achievements in scientific activity and the "Borchaly" award for his services in the study of the literature and history of Azerbaijanis in Georgia. In 2009, he was elected a member of the Scientific Board of the international peer-reviewed journal Turan SAM Turan Strategic Research Center of Turkey. In 2019, he was awarded the "Service to the Turkic World" award for his scientific research.

Keywords: Georgia, Tbilisi, Azerbaijan, literary environment, literature, literary criticism, poetry, national, press, literary relations, literary translation, scientist, poet, translator, Shuraddin Mammadli

Giriş

Azərbaycan ədəbiyyatı və Azərbaycan bədii düşüncəsi tarixən olduğu kimi, bu gün də yalnız mənsub olduğu coğrafiya ilə məhdudlaşmır; onun sərhədlərini aşaraq daha geniş bir ərazini əhatə edir. Qədim tarixə malik Azərbaycan ədəbiyyatının bu xüsusiyyəti XX əsrdə də davam etmiş, ana dilli ədəbiyyat Qərbi Azərbaycan (indiki Ermənistan), Dağıstan və Gürcüstanda da yaranmış və inkişaf etmişdir. Gürcüstandakı ana dilli ədəbi mühit və burada formalaşan bədii düşüncə Azərbaycan ədəbiyyatının bir qolu kimi mövzu, problematika, obrazlar sistemi, dil və üslub baxımından onu daha da zənginləşdirmişdir. Hətta bir müddət Tiflis ədəbi mühiti və burada yaranan bədii nümunələr bütövlükdə Azərbaycanda formalaşan ədəbiyyata təsir göstərmiş, bu iki mühit daim qarşılıqlı şəkildə inkişaf etmişdir.

Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Fətəli Axundzadə, Cəlil Məmmədquluzadə kimi klassiklərin Tiflis ədəbi mühitində yazıb-yaratması, Nəriman Nərimanov, Ömər Faiq Nemanzadə, Abdulla Şaiq kimi yazıçıların məhz bu ədəbi mühitdə yetişməsi, “Tiflis xəbəri”, “Ziya”, “Ziyyə-i-Qafqaziyyə”, “Kəşkül”, “Molla Nəsrəddin”, “Şərqi-rus”, “Dan yıldızı” və s. kimi mətbuat orqanlarının Gürcüstanda nəşri bu mühitin Azərbaycan ədəbi prosesi ilə davamlı əlaqələrini təmin etmişdir. Dədə Qorqudla köklənmiş saz-söz dünyamız XX əsrdə qədim saz-söz yurdu olan Borçalı mahalında Xındı Məmməd, şair Nəbi, Alxas Ağ, şair Ağacan, Aşıq Gorani, Novruz Təhləli, Həsən Məcrüh, Mühəqqər, Musa Qaraçöplü, Aşıq Teymur, Xan Sadıq, Quşçu İbrahim və başqalarının yaradıcılığı ilə daha da zənginləşmiş, Ozan dünyamızın azman simaları Dədə Əmrah və Aşıq Hüseyn Saraçlının səsilə şöhrət tapmış, Aşıq Kamandarın sazı ilə uca zirvələr fəth olunmuşdur.

Bu proses XX əsrin 50-ci illərindən sonra da uğurla davam etmişdir. Məmməd Hüseyn Bəxtiyarlı, Dünyamalı Kərəm, Əli Səngərli, Vilayət Rüstəmzadə, Eldar Eloğlu (Hacıyev), Mədəd Coşqun, Alxan Binnətoğlu, Mayqa Mətin, Abbas Abdulla, İsa İsmayilzadə, Eyvaz Borçalı, Hamlet İsxanlı, eləcə də Azərbaycan Respublikasının Xalq şairi Zəlimxan Yaqub və başqaları məhz bu ədəbi mühitdən pərvazlanmışdır. Bu ənənələri öz imzaları ilə ləyaqətlə davam etdirən Səadət Buta, Osman Əhmədov, Bəhram Mehdi, Nizami Saraçlı, Şurəddin Məmmədli, Nizami Məmmədzadə, Yunis Novruz, Siyavuş Uyğun, İbrahimxəlil, Əziz Dəlivəlli, Allahverdi Təhləli, Əbdülməli İbrahimsoy, İsxan İlyazov, Sədi Yaradanqulu, Fərman Borçalı, Dəyanət Osmanlı, Rafiq Hümət, Akif Xansultanlı və digər istedadlı şairlərin, eləcə də Tahir Hüseynov, Vəli Əliyev, Hidayət Bayramov, Əli Abbas, Emin Mahmudov, Əzim İsmayilov, Eyvaz Əlləzoğlu, Nəriman Əbdülrəhmanlı və digər nasirlərin yaradıcılığı; Murtuz Muradov, Süleyman Süleymanlı, İslam Əliyev, Xələddin Yəlcüyev, Binnət Əlioğlu, Ələddin Qarabağlı, Abay Paşayev, Afiq Muxtarov, Azər Musov, Oktay Kazımov və digər təcrübəli tərcüməçi və redaktorların müxtəlif mətbuat orqanlarında dərc olunmuş əsərləri son 50–60 ildə Gürcüstanda formalaşan Azərbaycan ədəbiyyatının nə qədər zəngin olduğunu bir daha sübut edir.

Qeyd edilməlidir ki, XX əsrin 50-ci illərində Gürcüstanda nəşr olunan Azərbaycandilli topluların sayı az olsa da, 1980-ci illərdən etibarən bu proses sürətlənmiş, çoxlu sayda ədəbi-bədii nümunə yaranmışdır. Gürcüstanda yaşayan və yaradan şair və yazıçıların əsərləri əvvəlcə yalnız Tbilisidə nəşr olunan “Sovet Gürcüstanı” (indiki “Gürcüstan”) və rayon qəzetlərində, daha sonra “Çəşmə” (1980), “Dan ulduzu” (1987, 1989, 1990), “Ağır elli Borçalı” (Bakı, 1990; Ərzurum, 1997), “Aşıqlar” (1991), “Dağlar dərdə düşsə...” (Marneuli, 1992), “Addımlar” (1995, 1996, 1997) və digər toplu və ədəbi məcmuələrdə, həmçinin “Qarapapaqlar” və “Meydan” jurnallarında, “Çənlibel”, “Təhsil”, “Maarif”, “Region-Press”, “Ədəbi Gürcüstan”, “Varlıq”, “Yeni yol” kimi qəzetlərdə çap olunurdu. Daha sonralar Bakı və Tbilisidə müxtəlif nəşriyyatlardan çıxan “Aşıq Pəri Məclisi – 20” (2004), “Ədəbi Gürcüstan” (2007, 2012), “Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası – Borçalı” (2008), “Sazlı-sözlü Başkeçid” (Bakı, 2015–2025), “Sazlı-sözlü Borçalı” (Bakı, 2015–2025), “Bolnisi: dünən və bu gün” (Bakı, 2020–2025), “Zirvə” (Bakı, 2015–2025) və digər irihəcmli toplu kitablar bu mühitin zənginliyini əks etdirmişdir.

Bütün bunlar Gürcüstandakı Azərbaycan ədəbi mühitinin, həmin mühitdə yaranan milli ədəbi-bədii nümunələrin araşdırılmasını və öyrənilməsini aktuallaşdıran əsas amillərdir.

Tədqiqat

Zaman keçdikcə Gürcüstandakı Azərbaycan ədəbi mühiti və burada yaranan ədəbiyyat forma, janr, problematika və s. baxımından yenilənmiş və müəyyən bir mərhələyə çatmışdır. XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan ədəbi mühiti ilə intensivləşən əlaqələr və texniki vasitələrin çoxalması buradakı ədəbi mühitin Azərbaycana inteqrasiyasını daha da sürətləndirmişdir. Yad bir ədəbi mühitdə formalaşan Tiflis Azərbaycan ədəbi mühiti daha da inkişaf etmişdir. Bu ədəbi mühitin qədimliyi, zənginliyi, burada nəşr olunan qəzet və jurnallar həm bədii nümunələrin yaranmasına təkan vermiş, həm də həmin bədii məhsulların təhlildən keçirilməsinə şərait yaratmışdır.

Zəngin bir ədəbi ənənə üzərində yazıb-yaradan yazıçı və şairlər, eləcə də burada elmi axtarışlarla məşğul olan alimlər XX əsrin ikinci yarısında fərqli yaradıcılıq yoluna çıxmış, yeni yaradıcı metodlardan istifadə etmiş, ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqid sahəsində bir sıra uğurlu tədqiqatlar aparmışlar. Xüsusilə də Azərbaycan–Gürcü ədəbi əlaqələrinin tədqiqi və inkişafı sahəsində böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdur (Borçalı (Çobanov), 2016, s. 27).

XX əsrin ikinci yarısında və XXI əsrin əvvəllərində Gürcüstanda yaşayan Azərbaycanlı yazıçı və şairlərin bədii yaradıcılığı ilə yanaşı, onların tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsi də ədəbiyyatşünaslığımızın aktual məsələlərindəndir. Üstəlik burada formalaşan elə ədəbi şəxsiyyətlər var ki, onların yaradıcılığı artıq çağdaş ədəbiyyatımızın faktına çevrilmişdir. Bu isə həmin yaradıcılığın hərtərəfli şəkildə araşdırılmasına əsas verir. Akademik İsa Həbibbəylinin sözləri ilə desək, “Ədəbi şəxsiyyətlərin tərcümeyi-halı yalnız şəxsi və rəqəldəki göstəricilərlə müəyyənləşdirilməməlidir. Sənətkarların uzun illər boyu uğrunda mübarizə apardıkları böyük ideallar da onların tərcümeyi-hal dünyasının ayrılmaz hissəsidir. Hətta sənətkarların amal və idealları arasındakı ciddi fərqlər onların özünəməxsus, bənzərsiz ədəbi portretinin yaradılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir” (Həbibbəyli, 2004, s. 4).

Fikrimizcə, məhz buna görə də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ədəbi mühitlərin — xüsusilə də ölkədən kənarda, o cümlədən Göyçə, Dərbənd, Qars ədəbi mühitləri kimi, Gürcüstandakı Azərbaycan ədəbi mühitinin ayrıca tədqiqat obyektinə çevrilməsi, burada yaranan Azərbaycan ədəbiyyatının araşdırılması, təhlili və təbliği, mühitin görkəmli nümayəndələrinin tərcümeyi-hallarının tədqiqi, onların həyat və yaradıcılığının sistemli şəkildə öyrənilməsi olduqca zəruri məsələlərdəndir. Eyni zamanda bu mühitdə yazıb-yaradan sənətkarların bədii yaradıcılığının ilham mənbələri, mövzu dairələri, ideya istiqamətləri, inkişaf meyilləri, ənənəyə bağlılıq və novatorluq xüsusiyyətlərinin araşdırılması Azərbaycan ədəbiyyatının zənginliyini və bütövlüyünü elm qarşısında daha aydın şəkildə ortaya qoyur və mühüm elmi-ictimai əhəmiyyət daşıyır.

Doğrudur, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndələri – akademik Kamal Talıbzadə, professorlar Əziz Şərif, Dilarə Əliyeva, Şamil Qurbanov, Abbas Hacıyev, Əflatun Səraçlı, Vəli Osmanlı, Akif Bayramov, Adilxan Bayramov, eləcə də Tbilisi Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasının müəllimləri olmuş Ziya Borçalı, Əziz Mursaqulov, Əli Səngərli kimi ədəbiyyat biliciləri, həmçinin ədəbiyyatşünas alimlər — filologiya elmləri doktorları Adil Mişiyev, Mədəd Çobanov, Telman Quliyev, Valeh Hacıyev, Şurəddin Məmmədli, filologiya elmləri namizədləri Həmid Vəliyev, Alı Musayev, Mahmud Hacıxəlilov, Fərhad Xubanlı və başqaları bu sahədə dəyərli araşdırmalar aparmışlar. Bu ənənəni sonralar Bakıda Hüseynqulu Məmmədli, Elxan Məmmədli və başqaları davam etdirmişlər. Hazırda isə Bədirxan Əhmədli, Asif Hacılı, Şahbaz Şamioğlu, Rəzim Məmmədli, Musa Nəbioğlu, Salidə Şərifova, Müşfiq Borçalı, Gültəkin Əliyeva, Tinatin İsabəlaqzadə, Arzu Bayramova, Hüseyniyə və Aygül Çobanovlar və başqaları bu işi uğurla davam etdirirlər.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, etiraf etməliyik ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Gürcüstandakı Azərbaycan ədəbi mühiti hələ də az tədqiq olunmuş sahələrdəndir. Bu mühitin mərhələləri üzrə tədqiqi kifayət qədər araşdırılmamış, burada yaşayan soydaşlarımızın bədii yaradıcılığının yeni mərhələsi isə indiyədək elmi müstəvidə geniş şəkildə təhlil olunmamışdır.

Biz bu yazımızda məhz Gürcüstandakı Azərbaycan ədəbi mühitində yetişmiş, səmərəli fəaliyyət göstərmiş və ömrünün böyük bir hissəsini bu mühitin araşdırılmasına həsr etmiş, ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqid sahəsində qələmə aldığı dəyərli əsərləri Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyədə elmi

fakta çevrilmiş görkəmli ədəbiyyatşünas-alim, akademik Şurəddin Məmmədlinin mənalı ömür yoluna qısa da olsa nəzər salır, onun zəngin və çoxşaxəli elmi-bədii yaradıcılığı və şərəfli fəaliyyəti haqqında mühüm məlumatları diqqətinizə çatdırırıq.

Qeyd edək ki, hələ 1994-cü ildə Bakıda "Azərbaycan" nəşriyyatında çap olunmuş "Çağdaş Borçalı ədəbi məktəbi" adlı monoqrafiyamızda, 1996 və 2014-cü illərdə Bakıda, 2015-ci ildə Tbilisidə çap olunan "Bu dostluğun yaşı çox..." (Azərbaycan–Gürcü ədəbi əlaqələri), 1997, 1998, 2000-ci illərdə Bakıda, 2006-cı ildə Təbrizdə çap olunan "Gürcüstanda Azərbaycan mətbuatı" ("Ziya"dan "Çənlibel"ədək), 1998-ci ildə Bakıda, 2008-ci ildə Təbrizdə, 2009-cu ildə Tehrandə nəşr olunan "Borçalı aşığıları" (İsmayıl Ömərovla birgə müəlliflik) kitablarımızda və müxtəlif məqalələrimizdə, eləcə də "Gürcüstanda Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf meyilləri (1960–2010)" mövzusunda yazdığımız və 2016-cı ildə müdafiə etdiyimiz dissertasiyada yeri gəldikcə akademik Şurəddin Məmmədlinin yaradıcılığına müraciət etmişdik.

Lakin akademik Şurəddin Məmmədlinin zəngin yaradıcılığı haqqında nə qədər yazsaq da kifayət etməz. Çünki Şurəddin Məmmədli — tanınmış alim, şair, tərcüməçi, jurnalist, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin, Gürcüstan Jurnalistlər Federasiyasının, Gürcüstan Ümummilli Yazıçılar İttifaqının, Gürcüstan Yazıçılar Birliyi Azərbaycanlı Yazarlar Qrupunun üzvü, Gürcüstan Milli Ədəbiyyat Akademiyasının həqiqi üzvü (2002), filologiya elmləri doktoru (2004), professor (2010) — Ulu Borçalımızın görkəmli alimlərindən, dəyərli ziyalılarından və tanınmış qələm sahiblərindən biridir. Onun zəngin ədəbi-bədii və elmi yaradıcılığı, pedaqoji və ictimai fəaliyyəti milli ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizin öyrənilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Şurəddin Bahyəddin oğlu Məmmədli (Məmmədov – Qarapapaq) 1956-cı il fevralın 28-də qədim Borçalı mahalının Bolus bölgəsində, indiki Gürcüstanın Bolnisi rayonundakı Kolagir kəndində anadan olub. 1973-cü ildə doğma kəndindəki orta məktəbi bitirib və A.S.Puşkin adına Tbilisi Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (sonralar S.S.Orbeliani adına Tbilisi Dövlət Pedaqoji Universiteti, hazırda isə İlya Universiteti adlanan ali təhsil müəssisəsi) filologiya fakültəsinin Azərbaycan bölməsinə daxil olub. 1978-ci ildə həmin bölməni fərqlənmə diplomu ilə bitirib.

Həmin il Gürcüstan Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsinin Azərbaycan dilində verilişlər redaksiyasında tərcüməçi kimi əmək fəaliyyətinə başlayıb. 1984-cü ilədək hər gün saat 19:30–20:00-dək Azərbaycan dilində efirə çıxan "Danışır Tbilisi" verilişinin hazırlanmasında böyük əmək sərf edib.

1984-cü ildə görkəmli filosof və ictimai xadim mərhum professor Teymuraz Cəfərli Tbilisidə Azərbaycan dilində nəşr olunan yeganə mətbuat orqanı olan "Sovet Gürcüstanı" qəzetinin redaktoru təyin olunduqdan sonra, qəzetin formatı genişləndirildi, dövriliyi və ştatları artırıldı. Ş.Məmmədli də həmin redaksiyaya dəvət olunub. O, 1984–2006-cı illərdə "Sovet Gürcüstanı" (1991-ci ildən "Gürcüstan") qəzetinin ədəbiyyat, incəsənət və mədəniyyət bölməsinin müdiri vəzifəsində çalışıb.

Eyni zamanda, Şurəddin Məmmədli bir müddət ali təhsil aldığı A.S.Puşkin adına (sonralar S.S.Orbeliani adına) Tbilisi Dövlət Pedaqoji İnstitutunda elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərüb. 1994–1997-ci illərdə Bakıda nəşr olunan "Azərbaycan" qəzetinin, 1997–2007-ci illərdə isə "Şərqin səsi" (Bakı) qəzetinin Gürcüstan üzrə nümayəndəsi olub.

1999–2004-cü illərdə Tbilisi Humanitar Universitetində dosent vəzifəsində çalışıb. 2004-cü ildə ona İ.Cavaxişvili Tbilisi Dövlət Universitetinin professor sertifikatı verilib. 2004–2006-cı illərdə Tbilisi Dövlət Universitetinin Kvemo-Kartli (Marneuli) filialında, 2007–2010-cu illərdə isə Türkiyənin Qars Kafkas Universitetində fəaliyyət göstərüb. 2010-cu ildə Heydər Əliyev adına Gürcüstan Azərbaycan Tədris Universitetində tam professor seçilib.

Şurəddin Məmmədli Tbilisi Dövlət Pedaqoji Universitetində müəllim, Tbilisi Humanitar Universitetində kafedra müdiri işlədiyi illərdə pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı, Borçalışünas alim kimi elmi fəaliyyətini də davam etdirib. O, bu qədim diyarın tarixi, Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların tarixi, etnoqrafiyası, mədəni-sosial-iqtisadi həyatı haqqında bir sıra dəyərli tədqiqat əsərləri yazıb.

Ardıcıl şəkildə akademik elmi tədqiqatla məşğul olan Şurəddin Məmmədli 1988-ci ildə "19-cu yüzil Gürcü mətbuatında Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını Bakıdakı Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda

müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi alıb. Daha sonra “Borçalı Ədəbi Mühiti (1920-ci ilə qədər)” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını 2004-cü ildə eyni institutda müdafiə edərək filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsini qazanıb.

Borçalının tarixi, dünəni və indiki vəziyyətini araşdıran, Azərbaycan–Gürcüstan ədəbi-mədəni əlaqələrinə dair onlarla kitabın, məqalələrin və publisistik yazıların müəllifi olan Şurəddin Məmmədli işgüzar və zəhmətkeş tədqiqatçı-alim kimi tanınıb. Onun əsərləri — “*Paralanmış Borçalı*”, “*Alın yazımız*”, “*Borçalı ədəbi mühiti*”, “*Ədəbi Borçalı*”, “*Qarapapaq eli*” (Azərbaycan dilində), “*Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbi ənənələri*”, “*Səhnə ülfətimizdən*” (gürcü dilində) — həm Azərbaycan, həm Gürcüstan elmi dairələrində yüksək qiymətləndirilmişdir.

2002-ci ildə Gürcüstan–Azərbaycan ədəbi-mədəni münasibətlərin tədqiqi, elmi-ədəbi əlaqələrin inkişafı, gürcü klassiklərinin Azərbaycan dilinə yüksək səviyyədə tərcüməsi sahəsindəki xidmətlərinə görə Şurəddin Məmmədli Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadzenin sərəncamı ilə Gürcüstanın ali dövlət mükafatı olan “*ლორესტა*” (“*Ləyaqət*” / “*Şərəf*”) ordeni ilə təltif olunub. Həmin il o, həmçinin Gürcüstan Milli Ədəbiyyat Akademiyasının həqiqi üzvü — akademik seçilib.

2004-cü ildə elmi fəaliyyətindəki uğurlarına görə “Qızıl Kitab” və Borçalı mükafatına layiq görüldü. 2009-cu ildə Türkiyənin TuranSAM (Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi) beynəlxalq hakemli jurnalının elmi şurasına üzv seçilib.

2010-cu ildən elmi-pedaqoji fəaliyyətini ömür-gün yoldaşı, Gürcüstanda Azərbaycan dilli təhsil tarixinin tədqiqatçısı, pedaqoji elmlər namizədi, dosent Gülnarə Qocayeva-Məmmədova ilə birlikdə Türkiyənin Ardahan Universitetində Çağdaş Türk ləhcələri və ədəbiyyatları bölümünün kafedra müdiri vəzifəsində davam etdirir. 2019-cu ildə elmi araşdırmalarına görə “Türk Dünyasına Hizmet” mükafatı ilə təltif olunub.

Ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqid sahəsində bir sıra sanballı kitab, monoqrafiya və məqalələrin müəllifi olan məşhur Borçalışünas Şurəddin Məmmədli gənclik illərindən zəhmətkeş araşdırmaçı, prinsipial tədqiqatçı, həqiqətsevər jurnalist və bacarıqlı publisist kimi tanınıb.

SSRİ-nin son illərində Ermənistanın Azərbaycana torpaq iddiaları açıq müstəviyə keçəndə Şurəddin Məmmədli doğma yurdu Borçalı haqqında uzun illər arxivlərdən topladığı materialları ümumiləşdirərək 1991-ci ildə “*Paralanmış Borçalı*” adlı ilk kitabını oxuculara təqdim edib. Kitab qısa müddətdə oxucular və geniş ictimaiyyət arasında böyük maraq doğurub.

Borçalı haqqında yazdığı kitabda şair Abbas Abdullanın ön sözündə qeyd olunur: “*Borçalı Güney Qafqazda ən qədim insan məskənlərindən biridir. Bu torpağın ilk sakinləri bizim ulu əcdədlərimiz olub... Qarapapaqlar miladdan əvvəl bu torpaqlara həyat gətirmiş, tarixdə oğuz, qıpçaq, tərəkəmə, yörük adları ilə Doğu Anadolunun da ilk sahibləri olaraq tanınmışlar... Bunların hamısı bu günkü Azərbaycan türklərinin soy-kökündə möhkəm yer tutub. Beləliklə Borçalıyı Borçalı edən bir xalq bu gün öz dədə-baba yurdunda sıxışdırılır, diskriminasiyaya məruz qalır*” (Məmmədli, 1991, s. 3).

Qədim vaxtlardan müstəqilliyini qoruyub saxlayan igid Qarapapaqların yurdu Borçalı mahalı XVIII əsrin əvvəllərində Gəncə bəylərbəyliyi tərkibində olmuşdur.

Bəs necə olub ki, Borçalı paralanıb? Borçalının yarısı nə vaxt, niyə və kimlər tərəfindən Ermənistana verilib? Bu suallar tarixi ədalət baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Həmin sualların cavablarını, eləcə də Borçalı mahalının uzaq və yaxın keçmişini oxucular 1991-ci ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı tərəfindən nəşr olunmuş “*Paralanmış Borçalı və ya 1918-ci il Ermənistan–Gürcüstan müharibəsinin acı nəticəsi*” kitabında tapa bilirlər (Borçalı, 1992).

Kitab qısa müddətdə oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanmış və respublika mətbuatında bir neçə müsbət rəy çap olunmuşdur. Müəllifi Borçalının yurdsevər övladı, Azərbaycan–Gürcüstan mədəni, tarixi və ədəbi əlaqələrinə dair məqalələri, şeirləri, gürcü ədəbiyyatından etdiyi tərcümələri, elmi və publisistik yazıları ilə tanınan, “*Gürcüstan*” qəzetinin ədəbiyyat, incəsənət və mədəniyyət bölməsinin müdiri, filologiya elmləri namizədi Şurəddin Məmmədlidir. Kitabın rəyçisi tarix elmləri namizədi Nəsim Nəsimzadə, redaktoru isə Firudin Ağazadə olmuşdur (Borçalı, 1992).

İlk tiraj qısa müddətdə satıldığı üçün “*Paralanmış Borçalı...*” kitabı 1995-ci ildə Bakıda 15 min nüsxə ilə təkrar nəşr olunmuşdur. 2008-ci ildə isə kitab İranda fars dilində “*Paralanmış Borçalı:*

Qarapapaq Cümhuriyyəti” adı ilə çap olunaraq Ş.Məmmədlinin araşdırmalarının daha geniş oxucu kütləsinə çatması təmin edilmişdir.

1997-ci ildə müəllifin *“Alın yazımız”* adlı ikinci kitabı işıq üzü görmüşdür. Tiflisdə fəaliyyət göstərən *“Dayaq”* cəmiyyətinin səfərişi və Tbilisi Dövlət Pedaqoji Universitetinin Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, professor Valeh Hacıyevin redaktorluğu ilə Gürcüstanın *“Samşoblo”* (*“Vətən”*) Nəşriyyatında çap olunan bu kitabda qədim Borçalı mahalının tarixi keçmişi, dünəni və bugünü əks olunmuşdur. Burada bir çox fakt və sənəd ilk dəfə oxuculara təqdim edilmiş, Borçalı mahalındakı mədəni-sosial-iqtisadi həyat işıqlandırılmışdır.

Kitabın beş bölməsi — *“Əzəli qaynaqlar”*, *“Orta yüzillər”*, *“On səkkizinci yüzil”*, *“On doqquzuncu yüzil”* və *“İyirminci yüzil”* — oxucuya geniş informasiya təqdim edir və müəllifin zəhmətinin bəhrəsini göstərir (Borçalı, 1997).

Şurəddin Məmmədlinin digər əsərləri arasında *“Borçalıda sular axar...”*, *“Alın yazımız. Gürcüstan azərbaycanlılarının tarixi, mədəni-ədəbi irsi”*, *“Gürcüstanın xalq artisti İbrahim İsfahanlı”* (1997) və *“Səhnə ülfətimizdən”* (1998) kitabları xüsusi qeyd edilməlidir. Bu əsərlər Gürcüstanda Azərbaycan Türk teatrının mənzərəsini tam təsəvvür etməyə imkan verən dəyərli tədqiqat əsərləri kimi yüksək qiymətləndirilmişdir.

“Gürcüstanın xalq artisti İbrahim İsfahanlı” kitabında Tiflis Azərbaycan peşəkar teatrının formalaşmasında, kollektivin dövlət statusu almasında, aktyor ansamblının sənətkarlıq səciyyələrinin inkişafında müstəsna xidmətləri olan İbrahim Hüseyn oğlu İsfahanlı (1897–1967) haqqında geniş məlumat verilir. Qeyd olunur ki, o, rəsmi teatr təhsili almamış, lakin səhnənin hər bir incəliyini fitrətən duyaraq ifa etmiş, mətanət və sənət məhəbbəti ilə bütün çətinliklərin öhdəsindən gəlmişdir.

Ş.Məmmədlinin *“Səhnə ülfətimizdən”* (1998) kitabında isə 1898-ci il yanvarın 31-də M.F.Axundovun komediyasının tanınmış gürcü şairi və ictimai xadimi Akaki Seretelinin (1840–1915) Tiflisdə gürcü teatr səhnəsində oynanılmasının 100 illiyinə dair araşdırmalar təqdim olunur.

2002-ci ildə gürcü dilində Tbilisidə çap olunan *“Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbi əənələri”* əsərində türk dünyasının klassik dastanları (*Dədə Qorqud*, *Koroğlu*, *Aşıq Qərib*) və XVI–XX əsrlərdə Borçalıda yaşamış azərbaycanlı şair, nasir, dramaturq və publisistlərin əsərləri ilə Gürcüstan folkloru arasındakı əlaqələr işıqlandırılmışdır. Məsələn, Məhəmməd Sadıq Yadigar oğlu Borçalı süvarilərinə sərkərdəlik etmiş və Azərbaycan tarixi ilə bağlı mühüm rol oynamışdır (Məmmədov, 07.03.2002).

Bu tədqiqatlar Şurəddin Məmmədlinin Borçalı və Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların tarixi, mədəni və ədəbi irsini öyrənməkdəki xidmətlərini nümayiş etdirir və onun əsərləri həm elmi, həm də publisistik baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır.

Alimin Tbilisidəki gürcü dilində çapdan çıxan *“Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbi əənələri”* (*“საქართველოს აზერბაიჯანელთა ლიტერატურული ტრადიციები”*) adlı əsəri gürcü elmi ictimaiyyəti tərəfindən də müsbət qarşılanmışdır. Filologiya elmləri doktoru, professor Nodar Canaşia və tarix elmləri namizədi, dosent Otari Tabusadze həmin araşdırmalar haqqında belə yazmışlar: *“Boynumuza almalıyıq ki, bizimlə eyni torpaqda, eyni günəş altında, eyni dərd-sərlə, eyni sevincə güzəran keçirən yüz minlərlə azərbaycanlı əhalimizin ədəbi-mədəni həyatı haqqında çox az bilgiyə malikik. Məhz Şurəddin Məmmədlinin gürcücə çap olunmuş bu kitabı bizə həmin sahədə əhəmiyyətli və önəmli məlumatlar verir. Diqqətə layiqdir ki, Gürcüstan azərbaycanlılarının aşiq sənəti bütün Türk aləmində ən öncül yer tutur.”* (Əbdülrəhmanlı, 2025)

Ş.Məmmədlinin *“Borçalı ədəbi mühiti: qaynaqları, təşəkkülü, inkişafı (1920-ci ilə qədər)”* kitabı 2000-ci ildə, *“Ədəbi Borçalı: Bədii ədəbiyyatda Borçalı mövzusu (1920-ci ilə qədər)”* kitabı 2002-ci ildə Bakıda çap olunmuşdur.

“Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbi əənələri” (gürcü dilində: *“საქართველოს აზერბაიჯანელთა ლიტერატურული ტრადიციები”*) 2002-ci ildə, *“Azərbaycan ədəbiyyatının Borçalı qolu (1920-ci ilə qədər)”* 2003-cü ildə, *“Borçalı-Ahıska-Kars ortaq ədəbi arealı”* 2004-cü ildə, *“Kələminə min şükür... Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbi əənələrində dini motivlər”*, *“Gürcüstan Azərbaycanlıları. Gürcüstanda Azərbaycan türkləri məskunlaşan inzibati-ərazi vahidləri”* (statistik-bilgi kitabı) 2006-cı ildə Tbilisidə işıq üzü görmüşdür.

Gürcüstandakı Azərbaycan ədəbi mühitinin dolğun mənzərəsini, qazanılmış uğurlarını gözlərimiz önündə canlandıran həmin kitablar da oxucular və elmi ictimaiyyət tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır.

Şurəddin Məmmədli 2006-cı ildə Tbilisidə yayımlanmış Gürcüstanda Azərbaycan türkləri məskunlaşan inzibati-ərazi vahidləri" adlı statistik-bilgi kitabı ilə isə təssübbəş ziyalı missiyasını gerçəkləşdirmişdir. Nəşrdə ən qədim dövrlərdən 2000-ci illərədək Gürcüstandakı varlığımızla bağlı yığcam ensiklopedik bilgiler verilmiş, sanki bölgədəki Türk ruhu pasportlaşdırılmışdır.

2010-cu ildən qardaş Türkiyənin Ardahan Universitetində çalışan dəyərli söydaşımız, tanınmış şair-jurnalist, görkəmli Borçalışünas alim, filologiya elmləri doktoru, professor Şurəddin Məmmədlinin 2016-cı ildə Mərkəzi Almanyada yerləşən "Lambert Academic Publishing" isimli Uluslararası yayınevi tərəfindən "Gürcistan Azeri Türklerinin Aşık Şiiri Gelenekleri" adlı monoqrafik kitabı işıqüzü görmüşdür. "Kitapda Borçalı'da ortaya çıkan ezel, özel, güzel aşık sanatı ürünleri incelenmektedir." (Məmmədli, 2016)

2018-ci ildə Bakıda Akademik Mədəd Çobanov adına Beynəlxalq Xeyriyyə Fondu tərəfindən görkəmli Borçalışünas-alim, tanınmış ədəbiyyatşünas, istedadlı şair-tərcüməçi, Gürcüstan Milli Ədəbiyyat Akademiyasının həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor Şurəddin Məmmədlinin "19-cu yüzil Azərbaycan Gürcü teatr ülfəti" adlı yeni monoqrafiyası nəfis şəkildə çap olunaraq oxuculara təqdim olunmuşdur.

Fondun sayca 11-ci nəşri olan bu kitabda müəllif – akademik Şurəddin Məmmədli oxucuları Tiflis Azərbaycan teatrının ilk addımları, Axundzadənin "Lənkəran Xanının Vəzirinin Sərgüzəşti" komediyasının Gürcü səhnəsində tamaşası xüsusunda önəmli faktlarla bilgiləndirir.

Bakıdakı "Borçalı" nəşriyyatında işıqüzü görən, ilkin məxəzlər çoxsaylı arxiv sənədləri, Tiflisdə Azərbaycan, gürcü və rus dillərində nəşr olunan qəzet və dərgilərin materialları, xatirələr və başqa qaynaqlar olan kitabın elmi redaktorları Prof. Dr. Mədəd Çobanov və Dos. Dr. Gülnara Qocayeva, nəşiri isə Dr. Müşfiq Borçalıdır.

Kitab "On söz"dən, iki bölümdən və "Sonuc"dan ibarətdir.

Müəllifin "Ön söz"də yazır: "1980-2000-ci illərdə elmi dissertasiya mövzumla ilgili Gürcüstanın və Azərbaycanın arxivlərini, qəzetlərini, jurnallarını birər birər irdələyərkən Azərbaycan Gürcü teatral əlaqələrinə aid də çoxsaylı materiallar toplamışdım. Bu materiallar işığında bir neçə məqalə dərc etdirmişəm. Bu mövzuda kitab da yayınlamaq istəyirdim. Üzərində daha ciddi işləmək inadıyla kitabın nəşri bu günə qədər yubanmışdır. Adından bəlli olduğu kimi, əsərimizin mövzusu zaman və içerik müstəvisindən konkrətdir, yalnızca 19-cu yüzilin ikinci yarısını, yalnızca Azərbaycan və Gürcü xalqları teatr əlaqələrini əhatə etməkdədir." (Məmmədli, 2002, s. 3)

Müəllif daha sonra qeyd edir ki, həmin dövrdəki ədəbiyyat-incəsənət əlaqələrinin diqqətəlayiq iki önəmli faktı - Tiflisdə Azərbaycanca ilkin tamaşalar və Azərbaycan klassik dramnəvisi Mirzə Fətəli Axundzadənin ölümsüz komediyasının gürcü ünlü şairi Akaki Seretelinin tərcüməsində gürcücə səhnələşdirilməsi önə çəkilməkdədir. Məxəzlər isə sözü keçən dövrə aid Tiflisin, qismən də Bakının arxivlərindəki önəmli sənədlər, Tiflisin Azərbaycanca, gürcücə, rusça dövrü qəzetləri, jurnallarıdır. O cümlədən, Gürcüstan Milli Arxivinin, Gürcüstan Dövlət Teatr Muzeyinin, Gürcüstan Milli Əlyazmalar Mərkəzinin, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunun ilgili materialları, Tiflisdə gürcü dilində yayınlanmış "Akakis Tviuri Krebuli", "Droeba", "İveria", "Kvali", "Teatri", "Tsiskari", "Tsnobis Purtseli", Azərbaycan dilində yayınlanmış "Kəşkül", "Ziya", rusca yayınlanmış "Kavkaz", "Novoe Obozrenie", "Tiflisskiy Listok" və digər mətbuat orqanlarının ilgili yazıları araşdırmaya cəlb edilib.

Müəllif ön sözünü belə tamamlayır: "Mövzuya əlaqəli tədqiqatlar incələmə süzgəcindən keçirilməkdədir. Dolayısıyla, hörmətli ustad professor Abbas Hacıyevin Tiflis Azərbaycan teatrının fəaliyyətiylə ilgili kitablarının, məqalələrinin güncəlliyini xüsusi vurğulayaraq, bu mövzuda araşdırmalarımın, incələmələrimin sonuclarını qiymətli oxucuların, mütəxəssislərin təqdirinə təqdim etməkdəyəm."

Kitabın “Tiflisdə Azərbaycan Teatrının qədəmləri” adlanan birinci bölümündə Gürcüstanda Azərbaycan xalq teatri gələnləri, Tiflisdə Azərbaycanca başlanğıc tamaşaları, Tiflis Azərbaycan səhnəsinin ilkin repertuarı, Tiflisli ilk səhnə fədakarlarımız haqqında məlumat verilir.

“Axundzadənin “Xanın vəziri” əsəri gürcü səhnəsində” adlanan İkinci bölümündə isə “Xanın Vəziri”nin gürcücə səhnə həlli, “Xanın Vəziri” tamaşasını gerçəkləşdirənlər haqqında ətraflı məlumat diqqətə çatdırılır, “Axundzadə gürcü mətbu teatr tənqidi meyarında” mövzusu ilk dəfə olaraq elmi tədqiqata cəlb olunur.

Hər iki bölümünün sonunda həmin bölümlərə aid mənbə və məxəzlərin siyahısı əlavə olunan kitab müəllifin “Sonuc”u ilə tamamlanır.

Professor qələmdaşımız ömrünün missiyasını bununla da bitmiş saymamış, Gürcüstandakı varlığımızın faktoqrafik sübutlarıyla zəngin araşdırmalarını daha geniş arealda oxuculara təqdim etmişdir. “Gürcüstan'da Türk edebiyatı” (Ərzurum, 2018), “Azərbaycan ədəbiyyatı Gürcü mətbuatında (1850-1905)” (Ankara, 2022), “Gürcüstan-Azərbaycan teatr dostluğu (XIX yüzil)” (Ankara, 2024) və s. monoqrafiyaları, hər şeydən əvvəl, məhz bu cəhətdən dəyərlidir.

Akademik Şurəddin Məmmədlinin 2022-ci ildə işiqüzü görmüş “Azərbaycan ədəbiyyatı gürcü mətbuatında (1850-1905)” adlı monoqrafiyası (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022, 150 s.; Elmi redaktor: Gülnara Qoca Məmmədli) müəllifin 1988-ci ildə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda müdafiə etdiyi (PhD) dissertasiyası əsasında hazırlanmışdır. Kitabda 1850-1905-ci illər Tiflis gürcü dilli dövrü mətbuatında Azərbaycan ədəbiyyatı ilə ilgili yazılar elmi irdələməyə, araşdırmaya cəlb edilir. Həmin materiallar işığında ədəbi əlaqələrimizin əhatəli bir mənzərəsi göz önündə canlandırılır. Xoş məramlı gürcü ictimaiyyətinin Azərbaycan xalqına, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına rəğbətini ifadəsi əyani olaraq gürcü mətbuatında seyr edilir.

Həmmüəllifi olduğu “Türkiyə Türkçesi - Azərbaycan Türkçesi faridə sözcükler (Ankara, 2023) sözlüyü praktiki önəmiylə diqqəti çəkir Formaca eyni, manaca müxtəlif sözlər təkcə danışqda və yazıda deyil, tərcümədə də tez-tez qarşımıza çıxır, çox zaman yanlış anlaşılmalara səbəb olur. Böyük zəhmət tələb eləyən bu iş də məhz həmin yanlışlıq kəlmələri ehtiva eləyir.

Qeyd edək ki, Borçalıda doğulub boya-başa çatan, uzun müddət Tiflisdə Azərbaycan dilində nəşr olunan “Gürcüstan” qəzetində və Tbilisi Dövlət Pedaqoji Universitetdə çalışan, hazırda isə elmi-pedaqoji fəaliyyətini Türkiyənin Ərdahan Universitetində davam etdirən, Akademik Mədəd Çobanov adına Beynəlxalq Xeyriyyə Fondunun Türkiyə Respublikasındakı nümayəndəliyin rəhbəri, filologiya elmləri doktoru, professor, Gürcüstan Milli Ədəbiyyat Akademiyasının akademiki Şurəddin Məmmədli bu gün də elmi araşdırmalarında Borçalı ədəbiyyat mühitini və Azərbaycan-gürcü ədəbiyyat-mədəniyyət əlaqələrini irdələməkdədir. O, elmi toplantılarda, beynəlxalq elmi konfranslarda və simpoziumlarda fəal iştirak edir. Çox saylı elmi məruzələri ilə həmişə alimlərin diqqətini özünə cəlb edən Ş.Məmmədlinin Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və s. ölkələrin bir çox elm ocaqlarında, ali təhsil müəssisələrində nəşr olunan “Elmi əsərlər”ində, elmi-ədəbi-populyar jurnallarda və elmi məcmuələrdə, o cümlədən, Azərbaycanda yayımlanan “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Qobustan”, “Prometey”, “Çıraq”, “Borçalı” jurnallarında, “Şərqi səsi”, “Ziya”, “Təhsil” və s. qəzetlərdə, Gürcüstanda yayımlanan “Droşa” (Bayraq), “Qarapapaqlar”, “Dədə Qorqud”, “Meydan” və s. jurnallarda, “Dan Ulduzu”, “Çənlibel”, “Ədəbi Gürcüstan” və s. məcmuələrdə, Türkiyədə yayımlanan “TuranSAM”, “Pir-osmani”, “Azərbaycan Kültür Dergisi”, “Bizim Ahıska”, “Türkçe Eğitim, Kültür, Edebiyat”, Belgü və s. elmi dərgilərdə, elmi-publisistik jurnallarda və ədəbi məcmuələrdə toplam 100-dən çox araşdırma məqaləsi dərc olunmuşdur. Həmin elmi və elmi publisistik araşdırmalarına və elmi uğurlarına görə dəfəflərlə mükafatlar qazanmışdır.

Şurəddin Məmmədlinin yaradıcılığının başlıca yönlərindən biri də Borçalıda yaşayıb-yaratmış maarifçilərin, şairlərin, yazıçıların, publisistlərin, el şairlərinin, aşığıların hayatını və əsərlərini araşdırmaqdır. Bakıda işıq üzü görən “Borçalı aşığı” (həmmüəllif, 2005) toplusu, həmçinin, “Azərbaycan klassik ədəbiyyatının Tiflis nüsxələri”, “Azərbaycan poeziyasında Novruz”, “Aşıq Şenlik və Borçalı”, “Kəpənəkçi Emin Ağa”, “Şair Zabit kimdir?”, “Ziya Borçalı və cüng-bayazı”, “Borçalı ədəbi mühiti: qaynaqları, inkişafı”, “Gürcüstanda aşıq sənətinin öncülləri”, “Gürcüstanda

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı məsələləri", və s. kimi sanbalı elmi məqalələriylə məhz bu missiyanı da böyük bacarıqla yerinə yetirmişdir.

Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin tədqiqatçısı və təbliğatçısı, tanınmış şair-tərcüməçi Ş.Məmmədlinin özünün də qeyd etdiyi kimi, coğrafi durumumuzun, iqlim ortamımızın oxşarlığı, eyniliyi minillərin işıq, su, hava, torpaq qonşuları olan bu iki xalqı çox vaxt əkin-biçində, yaylaq yerində, qışlaq yolunda görüşdürmüş və bu, onların bədii sözündə də səsləşmə doğurmuşdur. Bizdə "Gün, çıx, çıx" mərasim nəğməmiz olduğu kimi, gürcülərdə də "Mze, amodi, amodi", yəni eynilə "Gün çıx, çıx" nəğməsi var. Gürcülərin əzəl əkin-biçin, süfrə nəğmələrində Gəncə, Bakı, Göy Xəzər adları tez-tez keçir. Qədim bir gürcü xalq mahnısında belə deyilir: "Tatarits şeni dzmaa", yəni "Azərbaycanlı da sənə qardaşıdır". Özünün tədqiqat əsərlərində bu cür oxşar ifadələrin, səsləşmələrin qarşılıqlı olduğunu vurğulayan, "Avesta" və gürcü tədqiqatçısı, "12-ci Yüzyıldə gürcü şairi Şota Rustaveli və Novruz", "Akaki Sereteli Mirzə Fətəli Axundzadə haqqında" və s. məqalələri ilə Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinə böyük töhfələr verən Şurəddin Məmmədli həm də təcrübəli tərcüməçi kimi tanınır. Bədii tərcümə sahəsində xüsusi xidmətləri olan M.H.Bəxtiyarlı, D.Kərəm, D.Əliyeva, V.Rüstəmzadə, Ə.Saracılı, M.Çobanov, S.Süleymanlı, H.Vəliyev, Ə.Binnətoğlu, İ.İsmayılzadə, A.Abdulla, E.Borçalı yolunu sonralar E.Elsevər, N.Nəsibzadə, V.Hacıyev, İ.Məmmədli, N.Əbdülrəhmanlı, E.Əlləzoğlu, O.Kazımlı və başqaları ilə yanaşı Şurəddin Məmmədli də böyük bacarıqla davam etdirmiş, onun gürcü dilindən etdiyi tərcümələri iki qardaş xalq arasındakı mənəvi körpünü bir qədər də möhkəmləndirmişdir. Bütün bunlar isə Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri və bədii tərcümə məsələləri baxımından problemin öyrənilməsi üçün qarşımızda geniş imkanlar açır. Gürcüstanda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı kimi, burada tərcümə sahəsində atılmış addımlar, görülmüş işlər, nəşr olunmuş kitablar geniş və hərtərəfli təhlil aparmaq üçün materiallarla zəngindir və bütün bunlar problemin öyrənilməsində böyük rol oynayır. Bu baxımdan Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin tədqiqatçısı və təbliğatçısı, tanınmış ədəbiyyatşünas-alim və tərcüməçi Şurəddin Məmmədlinin də əməyi danılmazdır.

Şurəddin Məmmədli istər Gürcüstanda, istər Azərbaycanda, istərsə də qardaş Türkiyədə həm də istedadlı şair kimi tanınır. Onun «Qarapapaq» təxəllüsü ilə yazdığı bir-birindən gözəl, neçə-neçə lirik, oxunaqlı və «Cəngi» ruhlu şeirləri «Çəsmə» (1980), «Dan ulduzu» (1987, 1989, 1990), «Ağır elli Borçalı» (1990), «Dağlar dərdə düşsə...» (1992), «Addımlar» (1996, 1997), "Ədəbi Gürcüstan" (2007, 2012), "Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası- Borçalı" (2008), "Sazlı-sözlü Başkeçid" (Bakı, 2015-2025), "Sazlı-sözlü Borçalı" (Bakı, 2015-2025), "Bolnisi: dünən və bu gün" (Bakı, 2015-2025), "Zirvə" (Bakı, 2015-2025) və s. ədəbi məcmuələrdə, qəzet və jurnallarda işıq üzü görüb. Seçmə qoşqularından ibarət olan "Borçalıda sular axar..." adlı kitabını 1997-ci ildə Tbilisidə oxucuların ixtiyarına verib. Müqəddəs Ata Yurduna, doğma Ana Vətəninə, elinə-obasına qırılmaz tellərlə bağlı olan şair şeirləri ana Kürün, Anaxatırın pıçıltıları kimi lirikdir. O, heç vaxt, heç zaman qışqırmır. Qədim bir elin istər sevincli, istərsə də kədərli dünyasından həmişə pıçıltı ilə söhbət açır... O pıçıltılarda xalqımızın minillik yaddaşı var, insanın əhədini kəsən ayrılıq var, şipşirin qovuşma arzusu var. Elə buna görə də kitab qısa bir vaxtda oxucular tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanıb.

Orda - burda torpaq da bir, çay da bir,
Orda - burda qış da eyni, yay da bir,
Orda - burda haray da bir, hay da bir,
Anadan ayrılmış baladır yurdum!..

Orda - burda Kür adında sonam var,
Orda - burda Qarayazı uzanar,
Orda - burda qovuşuqdur şah dağlar,
Anadan ayrılmış baladır yurdum!

Ana Dilini, Ana Vətəninini, Ata Yurdunu, Doğma Kəndini, Müqəddəs Ocağını, Bərəkətli Torpağını, Müdrik Xalqını, Sevimli El-obasını böyük sevgi və məhəbbətlə tərənnüm edən Şurəddin Məmmədlinin yaradıcılığının əsas mövzusunı da məhz elə Borçalı və Borçalılar, Azərbaycan və Azərbaycançılıq, Turan və türkçülük təşkil edir.

Göz açır dünyaya insan beşikdə,
Analar laylayla durur keşikdə...
Müqəddəs beşikdir sevdiyim Vətən,
Qoynunda uyuyan bir körpəyəm mən!

Yaxud:

Bilmirəm, bu şəri necə yazardım,
Öz duyğu odumda alışmasaydım,
Yəqin kəsə yolu çoxdan azardım,
Mən yurdum naminə çalışmasaydım!

- deyən şairin «Şərq», «Babəkər», «Vətən», «Yarandım ki...», «Düşünək dünyanın taleyini biz» və s. şeirləri də bu qəbildəndir.

Yaşadığı ömrü bəzən səssiz, bəzən coşqun çaya bənzədən, amalının nəhəng dənizlərə qovuşmaq olduğunu söyləyən şair Şurəddin Məmmədli (Qarapapaq) əslində, həyatın "bir kərə zildən oxumaq" olduğunu gözəl dərk eləyir. Bu isə şəxsiyyət, yaradıcı insan yetkinliyinin bariz əlamətidir:

Ağırdır gileyin ömürdən, ildən,
Şam kimi əridin göz görə-görə.
Oxudun, oxudun bir kərə zildən,
Qu quşları sayaqtaq birca kərə... ("Gürcüstan" q., 2025)

1993-cü ildə Borçalıda Azərbaycan - türk mənşəli toponimlərin – min illərlə yaşı olan yer-yurd adlarımızın "millətçi-şovnistlər" tərəfindən haqsız olaraq «gürcüləşdirilməsi» əməliyyatına qarşı həyəcan təbili çalan Şurəddin Qarapapaq yazır:

Bu torpaqda ocaq mənim,
Od mənimdir, dəymə ona!
Bu torpaqda ağac mənim,
Ot mənimdir, dəymə ona!

Kök atdığım yurddu bu yurd,
Hər qəbirdə dərd uyuyur,
Nər-nər oğullar böyüyür,
Dad mənimdir, dəymə ona!

Tanrı şahid, elat qədim,
Bu elatda qıryat qədim,
Bu kənd qədim, bu ad qədim,
Ad mənimdir, dəymə ona! (Məmmədli, Ş. Borçalıda sular axar... 1997)

Göründüyü kimi, Ş.Qarapapağın şeirlərində sanki bir «Cəngi» ruhu var. “Onun lirik məni yeri gələndə qalxıb kükrəməyi, öz haqqımı istəməyi, sinəsini şərə qalxan eləməyi də bacarır.” (Əbdülrəhmanlı, 2025, s. 6)

Şair «Haqqım, hey!...» şeirində yazır:

Xalqa qəsd olardımı?
Haqqa qəsd olardımı?
Qulaqların kardımı,
Ədalət, hey!... Haqqım, hey?!

Azadlıq! Adın şirin.
Azadlıq! Dadın şirin.
Gözündən vurub şərin
Hayqırım, hey... qalxım, hey!..

Lal olmaq çox çətinidir,
Mən ac, sən tox - çətinidir.
Güvəncim Qeyrətimdir,
Taleyim, hey... talxım, hey!..

Diksin, a dünya, diksin,
Səksən, a dünya, səksən
Sənsən, a dünya, sənsən
Savırım, hey... salgım, hey!..

Şəhidlərim - anddımı?
Sabahım əyandımı
Axır ki, oyandımı
Millətim, hey... xalqım hey!

Şurəddin Məmmədlinin «Haydı, qoç Koroğlu, haydı» sərlövhəli şeirində çağırış, haray, ruh daha güclüdür:

Nəvələrin düşüb dara,
Haydı, qoç Koroğlu, haydı!
Qövr eləyir dərin yara,
Hoydu, qoç Koroğlu, hoydu!..

Çənlibəldə duman, çəndi,
Andımız Torpaq, Vətəndi,
Nər igidlər himə bənddi,
Huy de, qoç Koroğlu, huy de!

Dəliləri başına yığ,
Telli sazı köksünə sıx,
Haqqı çağır, nahaqqı yığ,
Hay de, qoç Koroğlu, hay de!
Haydı, qoç Koroğlu, haydı!

Nəticə

Ulu Borçalımızın görkəmli alimləri, dəyərli ziyalıları və istedadlı qələm sahibləri arasında özünün səsi, nəfəsi, zəngin ədəbi-bədii və elmi yaradıcılığı, həmçinin, pedaqoji və ictimai fəaliyyəti ilə seçilən tanınmış akademik Şurəddin Məmmədli zəhmətkeş alim, təcrübəli müəllim, bacarıqlı publisist, prinsipial jurnalist, peşəkar tərcüməşi olmaqla yanaşı, həm də tanınmış şairdir. Elini-obasını sevən, xalqına, millətinə, torpağına vurğun olan şairin poeziya yaradıcılığı da geniş və zəngindir. O, öz el-obasının dünəni və bu günü dərinlən öyrənən şairə sözsüz ki, doğma yurdunun sabahı da yaxşı məlumdur. Elə buna görə də Şurəddin Məmmədli (Qarapapaq) sevimli yurddaşımız, akademik Kamal Talıbzadənin yubileyi günündə deyilmiş «Kəhkəşan» şeirini bu sözlərlə tamamlanmışdır:

Axar sular
bir də axar.
Borçalıda
körpə-körpə oğulların
hərəsi bir Nəriman,
hərəsi bir Şaiqdir,
hərəsi bir Kamaldır,
Kamal müəllim!

Bu günümüzün, sabahımızın Nərimanlarına, Şaiqlərinə, Kamallarına arxalanan şair «Var olacaqam» şeirində necə də gözəl deyir:

Köküm - Qarapapaq,
Köçüm - qara torpaq,
Ovqatım pakdı, pak,
Nərəm, nər olacam.

Duruşum saz üstə,
Yadam kinə, qəsdə,
Halal-hümmət dosta
Yaram, yar olacam.

Borçalı - öz yurdum,
Burda binə qurdum,
Səf-səf durur ordum,
Varam, var olacam!

Var ol, şair! Sağ ol, şair! Yaşa, şair! Yarat, şair!
Yaşa ki, yarat ki, Ana Vətənimiz, Ata yurdumuz – Ulu Borçalımız da yaşasın!..
Sən Borçalısız, Borçalı sənsiz olmasın!..

2026-cı il fevralın 28-də hazırda qardaş Türkiyədə, Ardahan Universitetində çalışan dəyərli söydaşımız, vətənpərvər, yurdsevər, qayğıkeş və xeyirxah insan, dostcanlı ağsaqqal, tanınmış şair-jurnalist, təcrübəli tərcüməçi, görkəmli Borçalışünas-ədəbiyyatşünas alim, Gürcüstan Milli Ədəbiyyat akademiyasının akademiki filologiya elmləri doktoru, professor Şurəddin Məmmədlinin anadan olmasının 70 yaşı tamam olur.

Biz də fürsətdən istifadə edərək, çox hörmətli ziyalımız akademik Şurəddin Məmmədlini qarşıdan gələn 70 illik Yubileyi münasibətilə ürəkdən təbrik edir, ona uzun ömür, möhkəm cansağlığı, şəxsi həyatında, çoxşaxəli ədəbi-bədii və elmi yaradıcılığında, həmçinin, elmi-pedaqoji və ictimai fəaliyyətində yeni-yeni uğurlar arzulayırıq!

Ədəbiyyat

1. Borçalı (Çobanlı), M. (1992, 24 yanvar / 6 fevral). *Paralanmış Borçalı...* (eyniadlı kitaba rəy). *Azərbaycan müəllimi*; 20 Yanvar qəzeti.
2. Borçalı (Çobanlı), Müşfiq Mədədoğlu. (1994). *Çağdaş Borçalı Ədəbi Məktəbi*. Azərbaycan nəşriyyatı, 94–98, 146, 201.
3. Borçalı (Çobanlı), Müşfiq. (1990/1996). *Ağır elli Borçalı* (“Dədəm Qorqud keçən yerdi bu yerlər...”).
4. Borçalı (Çobanlı), Müşfiq. (1996/2014/2015). *Bu Dostluğun yaşı çox...* (Azərbaycan–gürcü ədəbi əlaqələri).
5. Borçalı (Çobanlı), Müşfiq. (1997, sentyabr). Yeni nəşrlər. *Təhsil* qəzeti, №95.
6. Borçalı (Çobanlı), Müşfiq. (1997/1998/2000/2006). *Gürcüstanda Azərbaycan mətbuatı* (“Ziya”dan “Çənlibel”ədək).
7. Borçalı, Müşfiq (Çobanov Müşviq Mədəd oğlu). (2016). *Gürcüstanda Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf meylləri (1960–2010)*. Dissertasiya, AMEA, 166
8. Borçalı, Müşfiq (Çobanov Müşviq Mədəd oğlu). (2016). *Gürcüstanda Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf meylləri (1960–2010)*. Avtoreferat, AMEA, 30
9. Əbdülrəhmanlı, Nəriman. (2025, 17–23 oktyabr). Yaddaş və Alın yazısı (Ş. Məmmədli 70). *Gürcüstan* qəzeti, 6.
10. Həbibbəyli, İsa. (2004). *XX əsrin əvvəl-ləri Azərbaycan yazıçıları*. Nurlan, 4.
11. Məmmədli (Qarapapaq), Ş. (1997). *Borçalıda sular axar...* (Seçmə qoşqular).
12. Məmmədli, Ş. (1991/1995). *Paralanmış Borçalı və ya 1918-ci ildə Ermənistan–Gürcüstan müharibəsinin acı nəticəsi*.
13. Məmmədli, Ş. (1997). *Alın yazımız: Gürcüstan azərbaycanlılarının tarixi, mədəni-ədəbi irsi*. 104.
14. Məmmədli, Ş. (2000). *Borçalı ədəbi mühiti: Qaynaqları, təşəkkülü, inkişafı (1920-ci ilə qədər)*. Elm, 224.
15. Məmmədli, Ş. (2007, May 5). Tarix boyunca Azərbaycan–gürcü ədəbi əlaqələri. *Qarapapaqlar*.
16. Məmmədli, Ş. B. (2002). *Ədəbi Borçalı: Bədii ədəbiyyatda Borçalı mövzusu (1920-ci ilə qədər)*. Borçalı, 92.
17. Məmmədli, Ş. B. (2003). *Azərbaycan ədəbiyyatının Borçalı qolu*. 228.
18. Məmmədli, Ş. B. (2006). *Gürcüstan Azərbaycanlıları: Gürcüstanda azərbaycan türkləri məskunlaşan inzibati-ərazi vahidləri*. 112.
19. Məmmədli, Şurəddin. (1987, 7 iyul). İlyanın “İveriya”sı və Azərbaycan ədəbiyyatı. *Sovet Gürcüstanı* qəzeti.
20. Məmmədli, Şurəddin. (1991, 25 iyul). Gürcü ədəbiyyatından daha bir ərmağan. *Gürcüstan* qəzeti.
21. Məmmədli, Şurəddin. (2016). *Gürcüstan Azeri Türklerinin Aşık Şiiri Gelenekleri*. Lambert Academic Publishing.
22. Məmmədov, Şahismayıl. (2002, 06 iyun). Soydaşımız Gürcüstanın ali mükafatına layiq görülmüşdür. https://azertag.az/xeber/soydasimiz_gurcistan_ali_mukafatina_layiq_gorulmusdur-962786
23. Məmmədov, Şahismayıl. (2002, 07 mart). Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbi ənənələri. *AzərTAc*. https://azertag.az/xeber/gurcistan_azerbaycanli-larinin_ede-bi_--eneneleri-882488
24. Məmmədov, Şahismayıl. (2002, 10 oktyabr). Soydaşımız Gürcüstan Milli Akademiyasının həqiqi üzvüdür. https://azertag.az/xeber/soydasimiz_gurcistan_milli_akademiyasinin_heqiqi_uzvudur-968399

Daxil oldu: 18.07.2025

Qəbul edildi: 21.11.2025